

давно, переживають вже другий жовтень. Але перший був ліпший, бо його прийшлося пережити в німецькій дійсності. А цей переживаємо в більшовицькій. А ця дійсність далеко грізніша від німецької. На думку, що прийдеться зимувати у лісі, аж тіло здригається, мороз проходить по шкірі. Але все, що вимагає Батьківщина, терпіння, муки, невгоди – треба, треба свідомо переносити з надією, що після цього усміхнеться наша доля. І усміхнеться. Проходить вістка, що Англія змушує ССРСР воювати на два фронти, то марне їх становище».

Прояв наслідків Другої світової війни і велетенського за військовими масштабами суперництва двох найпотужніших тоталітарних систем світу не завершився для України з капітуляцією гітлерівської Німеччини. Ще тривалий час пожинала вона плоди цього протистояння, які проявилися у смерчі сталінських репресій, тотальній чистці серед десятків мільйонів громадян України, яким на час німецької окупації судилося залишитися поза орбітою політичної системи «першої у світі соціалістичної держави». Архіпелаг Гулаг заповнився новими мільйонами українців. Розпочинався черговий акт великої української трагедії ХХ століття. Єдиною силою, яка не скорилася і продовжила боротьбу із радянським тоталітарним режимом, була ОУН–УПА.

ОУН-УПА НА ЗАКАРПАТТІ

Після тривалого проміжку часу в радянській історіографії панувала думка, що на Закарпатті національно-визвольного руху загонів ОУН-УПА не було. Таке твердження мало довести, що закарпатські українці з великою радістю сприйняли встановлення радянської влади в краї після його визволення військами Радянської армії 1944 р. Отже, тезою про відсутність впливу ОУН-УПА на теренах Закарпаття дискредитувався власне сам цей національно-визвольний рух. Сучасні теоретики неорусинства нерідко доводять, що ідеї ОУН-УПА на Закарпатті не могли бути сприйнятими місцевим населенням, бо закарпатці ніколи не були українцями і рух УПА їм чужий. Численні архівні та опубліковані джерела, які ми вводимо до наукового обігу, чітко доводять: рух ОУН-УПА на Закарпатті в 1939-1950 рр. не тільки існував, а й був достатньо небезпечним для радянської системи, що робила в краї свої перші кроки.

Для того, щоб краще з'ясувати роль і місце націоналістичного підпілля на Закарпатті, необхідно зробити невеликий екскурс в минуле. Загальновідомо, що ідеї М.Міхновського та Д.Донцова лягли в основу ідеології українського націоналізму. Однак необхідно було їх перенести в практичну площину. «ОУН виникла, - вважає канадський дослідник М.Юркевич, - внаслідок об'єднання Української Військової Організації (УВО) та декількох студентських націоналістичних спілок – Групи Української Національної Молоді, Ліги Українських Націоналістів, Союзу Української Націоналістичної Молоді. Дві конференції українських націоналістів, що відбулися відповідно 3-7. 11. 1927 р. у Берліні та 8-9. 4. 1928 р. у Празі, підготували ґрунт для проведення установчого конгресу у Відні».

3-7 листопада 1927 р. відбулася конференція українських націоналістів, яка визнала «доцільність і konieczність зцентралізування дальшої праці націоналістів і рішила створити єдину організацію українських націоналістів». Конференція обрала Провід Українських Націоналістів, найближчим завданням якого було «сформулювання ідеологічної бази й розроблення структури та намічення плану діяльності майбутньої організації, як рівно ж підготовка загалу українських націоналістичних елементів до прийняття та співпраці з організацією українських націоналістів і творення вже віднині її кадрів. У своїй діяльності Провід, з одного боку, спирається на всіх учасників конференції, що підпорядковувалися йому, з другого – має ввійти в тісний зв'язок з

існуючими організаціями українських націоналістів. Завершенням діяльності теперішнього Проводу буде Конгрес Українських Націоналістів”. Перед останнім ставилося завдання “остаточно усталити ідеологічні позиції українського націоналізму, ствердити факт постання єдиної організації, прийняти її структуру та покликати її сталий Провід”. Документ підписали Д.Андрієвський (голова Президії Українських Націоналістів) та В.Мартинець (секретар). Обраний 3-7 листопада 1927 р. Провід Українських Націоналістів, до якого ввійшли Д.Андрієвський, Є.Коновалець, В.Мартинець і М.Сціборський, розподілив між собою функції та утворив кілька відділів: секретаріат та відділ преси і пропаганди, ідеологічно-структурну, політичну та економічну референтури. Було намічено видання власного друкованого органу “Розбудова Нації”.

28 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні проходили наради Конгресу Українських Націоналістів, у яких брали участь 30 членів Конгресу, які прибули з різних українських земель, Чехословаччини, Франції, Німеччини, Бельгії та Австрії. 3 лютого на пленарному засіданні обрано ПУН, головного суддю та головного контрольного ОУН. Головою Проводу одногосно обрано Є.Коновальця, який після цього перебрав керівництво конгресом. У резолюції Конгресу, прийнятій 3 лютого 1929 р., вказувалося, що “за короткий час націоналістичний рух перейняв внутрішнє організаційне оформлення. Слідом за стихійним постанням численних угруповань українських націоналістів, що провадили діяльність без спільної корми й пляну, Конференція Українських Націоналістів 3-7 листопада 1927 р. покликала Провід Українських Націоналістів. У тісній співпраці з поодинокими націоналістичними групами Провід підготував і скликав 27 січня – 3 лютого 1929 р. Конгрес Українських Націоналістів, в якому взяли участь представники з різних українських земель і чужини. Конгрес покликав до життя й єдину силу Організацію Українських Націоналістів, що має охопити всі існуючі націоналістичні групи, та ухвалив головні засади українського націоналізму”.

2 березня 1929 р. Легія Українських Націоналістів (ЛУН), що мала за місце осідку Прагу, прийняла резолюцію, в якій констатовалося: “Переносячи решту завдань, що стоять перед українським націоналізмом, на ОУН, Генеральна Рада ЛУН закликає теперішніх членів ЛУН до дальшої невтомної боротьби вже в лавах ОУН і бажає їм найкращих успіхів. Хай наші здобутки говорять за нас!”. Конгрес Українських Націоналістів прийняв програму “Устрій Організації Українських Націоналістів”, в якій чітко були визначені державний устрій України, аграрна, промислова, торговельна, фінансова, соціальна, зовнішня, військова, культурна, шкільна та релігійна політика. “Спираючись на творчі елементи українського громадянства та об’єднуючи їх навколо українського національно-державного ідеалу, - констатовалося в програмі, - Організація Українських Націоналістів ставить собі за завдання уздоровити відносини внутрі нації, викликати в українському народі державнотворчі зусилля, розгорнути українську національну силу на всю її ширину, і таким чином забезпечити великій Українській Нації відповідне місце серед інших державних народів світу”.

Організаційно ОУН поділялася в Західній Україні на десять округ. Усі вони підлягали Крайовій Екзекутиві ОУН. Закарпатської округи на перших порах не було. Однак це не означає, що територія за Карпатами не була в центрі уваги керівників ПУНу. Відомо, що в червні 1928 р. ПУН затвердив і подав до відома націоналістичного загалу кілька десятків рефератів, серед яких була доповідь Ріхарда Ярого “Закарпаття”. Під впливом рішень установчого Конгресу Українських Націоналістів на Закарпатті була зроблена спроба створити організацію на зразок ОУН в Галичині. Як писав Ю.Химинець, ця організація не була самостійною, а повністю залежала від галицького УВО. Очолювала її Стефанія Новаківська, яка, фактично, доручила учневі

Ужгородської вчительської семінарії Ф.Тацинцю здійснити замах на одного з лідерів русофілів Є.Сабова.

Ф.Тацинець, який народився в с. Келечин Волівського округу, до замаху був зовсім невідомою людиною. Особливо популярним він став наприкінці 30-х років, коли служив поручником Карпатської Січі. Учасники замаху постали перед судом Чехословацької республіки. Так звану “справу Тацинця” преса Закарпаття, відповідно до своєї спрямованості, трактувала по-різному. Як і слід було чекати, русофільські газети миттю накинулися на “Просвіту”, волошинську газету “Свобода”, звинувачуючи їх в організації замаху. Своєю чергою, “Свобода” змушена була якось відреагувати. У газеті було опубліковано кілька великих статей, метою яких було відмежування від цих наклепів. В одній із них невідомий автор писав, що “лишень підла і лукава душа може кинути такі глупі підозріння на нашу чесну, тяжку і щирку культурну працю... Навпаки, ми уживання таких способів ніколи не одобряли, а ми такого способу ані потребуємо, бо жива народовецька ідея того не потребує”. Про те, що український напрям не мав нічого спільного з організаторами замаху, говорилося в одному з наступних номерів газети: “... лише страху ради виконаний вистріл... зденерованого молодого студента дав причину вічним ворогам нашого народу, щоб заревли і посилали літанії клевет, образ і підозрінь проти нашого святого народного діла...”.

Таким чином, волошинська “Свобода” фактично засудила цей замах і тим самим відмежувалася від його організаторів. Це є свідченням того, що вона не мала тісних стосунків з шойно утвореною ОУН. Хоча дещо пізніше, коли на її сторінках робитиметься детальний опис проходження судового процесу, симпатії будуть, усе-таки, на стороні С.Новаківської та Ф.Тацинця. Можливо, А.Волошин не хотів відкрито підтримати Ф.Тацинця, боячися закриття українських організацій. Хоч би як там було, але в 1938-1939 рр. Ф.Тацинець перебуватиме в керівництві Карпатської Січі під псевдонімом “Крот”. “Справа Тацинця” розглядалася судом присяжних в Ужгороді 3 листопада 1930 р. Звинувачені заявили, що не ставили перед собою мети вбивати Є.Сабова. Сьогодні важко стверджувати, так це чи ні. Ф.Тацинець на суді заявив: “Я не хотів нікого вбивати, а хотів лиш звернути увагу публічної opinio на того, що тутешній руський нарід це не москалі і що так звані дні “руської культури”, уладжовані духновичівцями, це пагубна робота скритих фанатичних душ, котрі найшли собі до ціли фальшиво амбітні одиниці, що для своєї хворобливої амбіції підпирають нищення рідного слова...”. С.Новаківська вчинила благородно, взявши всю вину на себе. Вирок суду був таким: вона, як головний ініціатор замаху, була засуджена до 5 років позбавлення волі, а Ф.Тацинцеві дали рік. Однак через деякий час відбувся пересуд, і Тацинцеві термін ув’язнення збільшили до трьох років. “Із заарештованням С.Новаківської, - писав Ю.Химинець, - вся справа ОУН на Закарпатті була припинена, бо не було охочих продовжувати працю у тому стилі, як це було подумане п. С.Новаківською”.

Друга спроба створення ОУН припадає на другу половину 1932 р. і пов’язана з іменем Ю.Химинця. “Організаційну працю, - відзначав засновник закарпатського осередку Ю.Химинець, - поділено на два сектори: сектор пропагандивний, що його очолив д-р С.Росоха, і сектор підпільний, яким керував автор цих рядків. Речником української націоналістичної думки на Закарпатті був часопис “Пробоем”; його редагував С.Росоха, маючи до помочи таких студентів: Івана Колоса, Єлизавету Кузьмівну, Іванку Гірну, д-ра Василя Івановчика та інших. Головною метою нашої праці було виховання молодого покоління в українському соборницькому дусі. Для нас було надзвичайно важливим, щоб відразу справу поставити правильно, бо Закарпаття, маючи за собою такі неуспіхи, як неспроможність протягом довгих років стати на

самостійне політичне становище та організаційне плетання у хвості чеських партійних централей, застрягнення на довгі роки в мовній боротьбі...”. ОУН суттєво посилилась на Закарпатті протягом другої половини 30-х рр., особливо в часи існування Карпатської України, про що вже йшлося. Немаловажну роль у її зміцненні відіграли Закордонний Провід Українських Націоналістів та оунівці Східної Галичини.

Після окупації Карпатської України військами Угорщини закарпатські оунівці, зокрема С.Росоха, І.Роґач, Ю.Химинець емігрували в Прагу. Значна їх частина опинилася в Німеччині, Австрії, Словаччині. Там ОУН організувала видання газети “Наступ” і журналу “Пробоем”, зберегла близькі стосунки з окремими міністрами уряду А.Волошина. В Празі опинилися чимало галичан. Необхідно зазначити, що оунівський актив, який згуртувався навколо видавництва “Пробоем”, після розколу ОУН в 1940-1941 рр. залишився на боці прихильників А.Мельника. Націоналістична література, що видавалася в Празі видавництвом “Пробоем”, нелегально розповсюджувалася в Закарпатті студентами Мукачівської торговельної академії, серед яких було чимало симпатиків ОУН.

ПУН у 1939-1940 рр. організував у Німеччині та Австрії ряд військових курсів, слухачами яких були члени ОУН – емігранти з Карпатської України та західноукраїнських земель. Роботою з організації курсів ОУН керували члени ПУН Роман Сушко, Ріко Ярій, Роман Шухевич, а після звільнення з польської в'язниці – Степан Бандера. Активну участь у цій роботі брав і керівник закарпатських оунівців Юліан Химинець, який постійно проживав у Відні. Він особисто направив на курси велику кількість закарпатців, зокрема колишніх студентів Мукачівської торговельної академії, з якими до окупації тривалий час співпрацював і підтримував тісні стосунки. По закінченні курсів оунівці направлялись, зазвичай, в Польське Генерал-Губернаторство з центром у Кракові. Частина слухачів курсів закидалася на територію Радянської України.

ОУН приділяла велику увагу вихованню молоді на патріотичних традиціях, у дусі національно-визвольних змагань кінця 30-х років. Вона великі надії поклала на ті нечисленні українські навчальні заклади, які діяли в еміграції. Одним із таких закладів була Модржанська гімназія поблизу Праги, заснована ще в 1925 р. Увесь викладацький склад гімназії складався з патріотично настроєної української емігрантської інтелігенції. 1939 р. в гімназії було створено осередок ОУН мельниківського крила, діяли “Пласт”, гуртки самоосвіти. Цей осередок підпорядковувався пражському крайовому Проводу ОУН. Переважна більшість слухачів Модржанської гімназії в першій половині 40-х років стали активними оунівцями і вояками УПА.

Восени 1939 р. Ю.Химинець направив на Закарпаття колишніх студентів Мукачівської торговельної академії Дмитра Бандусяка і Михайла Габовду, які вже мали за плечима закінчені курси ОУН в Австрії. Перед ними було поставлене відповідальне завдання – створити в Закарпатті оунівську організацію. Переважна більшість закарпатського населення, в чому переконалися Д.Бандусяк і М.Габовда, були вороже настроєні щодо угорської влади. Використовуючи свої давні зв'язки, вони досить швидко створили організацію, до якої входило майже сто членів. До Крайового Проводу ОУН Закарпаття ввійшли: крайовий провідник ОУН Андрій Цуга (псевдо – “Мур”), колишній студент Мукачівської торговельної академії, уродженець с.Малий Березний; заступник провідника ОУН Дмитро Бандусяк, теж колишній студент академії, уродженець села Ясіня, відоміший серед своїх соратників під псевдонімами “Арпап” і “Лопата”; референт із пропаганди Василь Потушняк, колишній студент академії, уродженець с.Осій Іршавського округу (псевдо – “Донської”); референт юнацтва ОУН Михайло Орос (псевдо – “Хміль”, “Данило”), учень Хустської гімназії, уродженець с.Буштино; референт з військових справ Михайло Киштулинець, колишній

студент Мукачівської торговельної академії, уродженець с.Кузьмино Мукачівського округу; референт зв'язку Михайло Габовда (псевдо – “Лозан”), уродженець с.Великі Лучки Мукачівського округу; референт з ідеології і редактор газети “Чин” Іван Романець (псевдо – “Сухий”), уродженець с.В.Раковець, що на Іршавщині.

Крайовий провід ОУН Закарпаття через Ю.Химинця, який мав кілька явочних квартир у Словаччині, був зв'язаний з Краківським центром ОУН, на чолі якого стояв Степан Бандера. Таким чином, лінія зв'язку між Крайовим проводом і Краківським центром проходила через Словаччину, зв'язковими були Андрій Глуханич, Любомир Беднарж, які постійно проживали в Словаччині, та Василь Мордованець, уродженець села Мирча Великоберезнянського округу. Члени Проводу ОУН Д.Бандусяк і М.Габовда в листопаді 1940 р. особисто побували в Кракові, де зустрілися з керівним працівником Краківського Проводу ОУН Медведем (прізвище невідоме – Авт.). Відомо, що на початку 1941 р. Медвідь приїжджав у Закарпаття і провів нараду активу ОУН на квартирі М.Габовди в с.Великі Лучки, на якій було офіційно оголошено склад Крайового Проводу ОУН. Навесні 1941 р. члени Проводу ОУН М.Габовда та І.Романець узяли участь у підготовці рішень Другого Великого збору ОУН у Кракові, проведеного ОУН(б).

На перших порах закарпатські націоналісти не мали можливості проводити активну антиокупаційну політику. Проте дещо все-таки було зроблено. 1941 р. українські патріоти вивісили синьо-жовтий прапор на Хустському замку, а між Хустом і Великою Копанею встановили хрест із надписом: “Борцям за волю України”. Незабаром почалися репресії. У березні 1941 р. угорці заарештували Д.Бандусяка, М.Ороса, М.Бісун, І.Романця, В.Обручара та інших, звинувативши їх у вивіщенні українського прапора. Лише завдяки Ю.Химинцю, який звернувся до німців, їх було звільнено. Далі – нові арешти. У квітні 1941 р. угорці розгромили оунівську організацію, яка діяла в Закарпатті, заарештувавши понад сотню її членів. Був заарештований увесь склад Проводу ОУН на чолі з А.Цугою і Д.Бандусяком. Із активних оунівців вдалося втекти тільки А.Глуханичу. Більшість членів ОУН були засуджені на різні строки ув'язнення (від 2 до 12 років). Д.Бандусяк був засуджений на 12 років ув'язнення. Строк відбував у тюрмі м.Вац за Будапештом. У 1944 р. його мобілізували і відправили на фронт, звідки дезертирував і перейшов на нелегальне становище. На цьому, фактично, і закінчилася діяльність закарпатського Проводу ОУН у період угорської окупації.

Сучасний дослідник О.Довганич, на основі архівних документів, констатує, що “над учасниками руху відбулися три судові процеси: 16-17 липня 1942 р. – головний, 22 липня – “малий”, 24 липня – третій додатковий. До найвищої міри покарання, тобто 10-12 років ув'язнення, угорським військовим судом генерального штабу були засуджені керівники крайового проводу – Д.М.Бандусяк, А.А.Цуга, М.Д.Габовда та інші. Збереглася довідка про те, що М.Д.Габовда з січня 1943 до березня 1944 р. відбував покарання у крайовій тюрмі м.Вац (Угорщина). 22 березня 1944 р. М.Габовда звільнений і направлений у с.Великі Лучки”. На один цікавий момент звернув увагу сучасний дослідник В.Маркусь: “Впадає в очі те, що провідних підпільників названо українцями. Вони, можливо, в часі зізнань настоювали на такій національності, або слідчі і прокуратура навмисно їх такими визнали, щоб обтяжити протидержавний злочин. Що ж до більшості підсудних, зокрема молодших, то знов, хлопці із зрозумілих причин могли подавати “невинну” руську національність, очікуючи легшого виміру кари, або також органи прокуратури могли визначити за таких (русинів) більшість, вважаючи їх жертвами керівництва, а тим самим, менше винними”.

У 1944 р. в Закарпатті з'явився ряд оунівських функціонерів, вихідців з Галичини. Усі вони діяли під псевдонімами, як і наприкінці 30-х років. Особливою активністю

відзначались уповноважений Центрального Проводу ОУН Демид, керівник Самбірського окружного проводу ОУН Кубайчук, а також член ОУН Грінченко (інше псевдо – “Ромко”). Перед ними Центральний Провід ОУН поставив низку першочергових завдань, зокрема, вести переговори з угорським командуванням щодо зброї, боєприпасів, продовольства і обмундирування для загонів УПА, які вели боротьбу в тилу Радянської Армії, організувати лінію зв'язку через Закарпаття і Чехословаччину для оунівського підпілля Галичини із закордонними центрами ОУН, встановити зв'язок з членами ОУН на Закарпатті й відновити оунівську організацію в цьому краї. Виконання останнього завдання покладалось на Грінченка.

У вересні-жовтні 1944 р. Грінченко зустрівся із закарпатськими оунівцями Андрієм Печарою та Олегом Беднаржом. Обидва проживали в с.Великий Студений Волівського округу. Через них Грінченко в Ужгороді зв'язався з колишніми членами Крайового Проводу ОУН М.Габовдою та Д.Бандусяком, які, до речі, теж шукали виходу на нього. Через декілька днів у с.Підгороді під Мукачевом відбулася нарада, на якій були присутні Д.Бандусяк, М.Габовда, А.Печара, О.Беднарж, Грінченко та невідомий оунівець з Галичини, можливо, Кубайчук. Було вирішено відновити в Закарпатті ОУН, спираючись на старих її членів. Серед завдань, які поклалися на закарпатську організацію, було сприяння відступаючим загонам УПА на Закарпатті.

На листопад 1944 р. припадає поява перших антирадянських листівок, авторами яких були члени Закарпатського Проводу ОУН. Ось одна з них: “Українці Закарпаття! Мадярські графи та їхні вірні слуги мадярони раз назавжди перестали грабувати ваше багатство і знущатися над нашим народом. Але на їх місце прийшли ще більш злі вороги —большевицькі окупанти, ненажерливі пси, за брехливими словами яких приховується звіряча жадність, закабальють весь український народ. Вони говорять нам, що нас визволили, це тільки для того, щоб приспати нашу обережність, виграти час і підготувати план нашого нищення.

Українці Закарпаття! Наші брати наддніпрянці, галичани, буковинці, волиняки вже давно ведуть важку боротьбу з усіма окупантами за кращу долю України. Вони зовуть нас негайно приступити до святих обов'язків кожного українця – віддати свої сили за свободу народів. Тож не заганьбімо славу Карпатської Січі, яка своїми героїчними справами в 1939 році здивувала весь світ, будемо достойними нащадками запорозьких козаків.

Всі вступаєте в ряди Української Повстанської Армії, яка веде боротьбу за визволення всього українського народу. Не йдіть у Червону Армію, а створюйте своє народне військо, захищайте своє право на вільне щасливе життя. Бийте червоних окупантів, їх слуг і донощиків, тим самим наблизимо хвилину всенародної визвольної революції.

На українській землі Українська Держава.

Хай живе вільна Закарпатська земля. 6 листопада 1944 року. Провід ОУН Закарпаття”.

Встановилися зв'язки між націоналістами Закарпаття і керівником Проводу ОУН Станіславщини Робертом. Під цим псевдонімом замаскувався досвідчений підпільник Ярослав Мельник – член Головного Проводу і Краєвий провідник ОУН від Лемківщини до Черемошу. У січні 1945 р. Грінченко і М.Габовда вирушили на Станіславщину для зустрічі з Робертом. Курінний УПА Довбуш, який у той час діяв на Надвірнянщині, писав військовому референту Станіславівського Проводу ОУН Грому: “28 січня 1945 року прийшли до мене люди із Закарпаття – один Грінченко – галичанин, якого знав мій стрілець. Він бачив його зі Славком на Закарпатті. Грінченко посилається на Клименка та інших людей, що займали високі посади і які його особисто знають.

Другий – закарпатець. Вони хочуть зв'язатися з Проводом з метою з'ясування проблеми Закарпаття”.

Для того, щоб краще розібратися в ситуації на Закарпатті, Демид із Грінченком вирішили перейти Карпатський перевал. Однак перед ними було поставлене ще одне завдання – через Закарпаття і Чехословаччину проникнути в англо-американську зону Німеччини для зв'язку із закордонними центрами ОУН, зокрема із С.Бандерою. Маршрут Демида і Грінченка був такий: с.Семичів Вигодського району Станіславівського округу – Волівський округ – Хуст. Тут їхні шляхи розійшлися. Грінченко рушив із завданням до провідника ОУН в Польщі Зенона, звідки повинен був прямувати до Словаччини, а Демид через Ужгород пішов у Чехословаччину, потім до Німеччини.

Д.Бандусяк, не дочекавшись повернення Грінченка, в лютому 1945 р. сам вирушив до Роберта і, зв'язавшись із курінним Довбушем, 10 березня 1945 р. надіслав від нього послання такого змісту: “Друже провідник Роберт. З метою обговорення надзвичайно невідкладних справ, що стосуються Закарпаття, бажаю обов'язково зустрітися з Вами. З цією метою я тут уже більше тижня в пошуку Вас. До вчорашнього дня мене проводжав друг командир Довбуш, але він повинен повернутися до куреня, так що я тепер залишився сам. Дуже прошу Вас зачекати мене там, де одержите цю естафету, щоб я вже міг закінчити свою подорож. Якщо з Вами є друг Грінченко, нехай почекає мене. Вірю, що допоможете мені в цьому, бо знайте, що із-за дрібниць я не йшов би до Вас”. Роберт прийняв Д.Бандусяка, заслухав його доповідь про становище на Закарпатті та для посилення роботи і контролю послав разом з Д.Бандусяком Косара, колишнього керівника Калуського окружного Проводу ОУН. Маршрут Косара і Д.Бандусяка теж пролягав через Семичів, а звідти до села Присліп Волівського округу. Через гірський перевал їх супроводжувала чота Бойтура і станичний ОУН в Семичеві Буровий.

Із приходом на Закарпаття було відновлено зв'язок з колишніми членами ОУН, а також організовано низку явочних квартир в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Хусті, Буштині. У Вишківському лісі організували військово-політичні курси ОУН, які в червні 1945 р. відвідав Демид перед своєю поїздкою за кордон. За сприяння закарпатського Проводу ОУН була прокладена лінія зв'язку із закордонними центрами ОУН. В цьому напрямі активну участь брали А.Глуханич, А.Печара, В.Бісун, Г.Бісун, Ф.Габрин, які поселилися в Чехословаччині і організували в Празі та на чесько-німецькому кордоні мережу явочних квартир і переправочних пунктів. Була також прокладена лінія зв'язку в Польщу для контакту з відділами УПА, які оперували на Львівщині та в Сянокському повіті. Цьому значною мірою сприяв Андрій Цуга. Зазначимо, що в цей період переважна більшість членів ОУН вела легальний або напівлегальний спосіб життя.

У червні 1945 р. органи держбезпеки Закарпатської України почали ліквідацію мережі ОУН у краї. В результаті арештів, проведених у липні-грудні 1945 р., організація була ліквідована. Лише деяким патріотам вдалось емігрувати за кордон. У серпні 1945 р. оперативники МДБ нарешті натрапили на слід провідників крайової організації ОУН у селі Старе Давидково Мукачівського округу. Це була квартира Дмитра Качуровського, донька якого Ганна була зв'язковою проводу. Внаслідок перестрілки А.Цуга був важко поранений, а Д.Бандусяк та Косар зуміли вийти з оточення, перейти у Велику Копаню, а звідти у Волівський округ. М.Бандусяк, рідний брат Дмитра, пригадував: “На переломі 1945-1946 рр. разом з побратимом Бандусяк заночував на горішці невеликої стайні на околиці села Присліп, що на Міжгірщині (сучасна назва Волівського округу – Авт.). Невідомий зрадник доніс про це органам НКВС. Вночі їх ночівлю оточили чекісти і почалася перестрілка. Полягло кілька

чекістів. Коли скінчилися патрони, патріоти, щоб не потрапити в руки живими, підірвали себе гранатою. Моя спроба встановити, чи зісталося щось і де їх захоронено, була безуспішна. Є також версія, що вони загинули в оборозі (а не стайні)”.

Після розгрому ОУН в Закарпатті перед Крайовим Проводом ОУН “Захід-Карпати” постало завдання створення оунівського підпілля в краї заново. Необхідно відзначити, що весною 1945 р. відбулася реорганізація ОУН, в результаті якої і був створений Провід ОУН “Захід-Карпати”, до складу якого входили п’ять окружних Проводів ОУН, а саме: Стрийський, Калуський, Станіславівський, Коломийський, якому підпорядковувалася Буковинська надрайонна ОУН, і Закарпатський Провід. Цього разу Провід ОУН обережно поведився на Закарпатті. Керівники ОУН “Захід-Карпати”, не відмовляючись від терору проти радянсько-партійного активу, все-таки поставили своїм завданням ведення антирадянської пропаганди серед населення, особливо серед молоді, з метою підняття національної самосвідомості місцевого населення. І тільки коли буде створено сприятливий ґрунт, планувалося відроджувати організоване підпілля.

Влітку 1946 р. Провід ОУН “Захід-Карпати” випустив у великій кількості антирадянські листівки, які передбачалося спеціально розповсюджувати на Закарпатті. В одній з них говорилося: “Українці Закарпаття! 1944 рік впишеться в історію закарпатської землі як ще одна чорна дата. Замість жаданої волі цей рік приніс тільки зміну окупантів – на місце угорських прийшли московсько-большевицькі пригноблювачі, які своєю окупаційною практикою залишили далеко позаду своїх попередників. Захопленням Закарпаття червона Москва завершила, в основному, насильницьке об’єднання всіх українських земель, надівши ярмо на шию всьому українському народу”.

Перший відновлений Закарпатський окружний Провід ОУН був створений влітку 1946 р. крайовим провідником Робертом тільки з галичан. Керівником закарпатських оунівців був призначений Семен Гут (псевдо – “Тиміш”), який до цього діяв на Самбірщині. Керівником СБ Крайовий Провід ОУН направив на Закарпаття Антона Літуса, уродженця Станіславівської області, який в нашому краї діяв під псевдонімом “Летун”. У підпорядкуванні Тиміша була сотня УПА, якою командував “Грузин”. Один з керівних членів ОУН в естафеті, направлений Грузину, писав: “Друже сотенний... Відразу ж по отриманні цієї записки прошу повернутись на територію друга “Бориса” і там зв’язатися з другом Тимошем. Ще раз наказую Вам піти в підпорядкування зі всім своїм підрозділом до друга Тимоша і виконувати його накази відносно бойових і пропагандистських акцій на території так званої Закарпатської області”. Закарпатський окружний Провід ОУН не пішов відразу на Закарпаття, а обрав своїм місцем перебування Славський район, звідки й почав проводити досить обережну розвідувальну діяльність, використовуючи при цьому сотню Грузина.

5 серпня 1946 р. загін Тимоша здійснив напад на Верхні Ворота, під час якого оунівці вбили секретаря партійної організації села Олексія Григу та його дружину, члена ВКП(б), а також ініціатора організації колгоспів Федора Комара. Після цього Тиміш з невеликим загonom у складі 11 осіб знову з’явився на Закарпатті. Бойовики Тимоша були зафіксовані органами Держбезпеки у Волівському, Свалявському та Іршавському округах. 26 жовтня 1946 р. у селі Смоголовиця Іршавського округу вони вбили працівника Іршавського окружного відділу МДБ Федорова і директора маслозаводу Селецького, роззброїли і повели з собою двох працівників міліції, але згодом відпустили. У листопаді 1947 р. Тиміш зі своїм загonom знову повернувся на Закарпаття та, облаштувавши бункер у районі гори Стій, північніше від села Березник Свалявського округу, знаходячись там до весни 1947 р. У лютому 1948 р. Тиміш

загинув у бункері поблизу с.Кульчиці Дрогобицької області, ведучи нерівний бій з опергрупою МДБ.

Отже, Тимошу не вдалося створити організацію в Закарпатті. У зв'язку з цим Крайовий Провід ОУН влітку 1947 р. почав створення нового Закарпатського окружного Проводу, який теж складався з галичан. Керівником був призначений колишній провідник Вигодського районного Проводу ОУН Булевар. Його заступником і референтом із пропаганди призначили Кумпановича. Останній уже неодноразово бував у Закарпатті, здійснюючи рейди в Тячівському, Волівському і Рахівському округах. Булевар і Богдан провели на Закарпатті значну розвідувальну, підготовчу роботу. У с.Колочава-Лазі вони встановили зв'язок з батьком і сином Сюгаями, а також із колишнім командантом Карпатської Січі в цьому селі М.Шимонею. Заручилися вони також підтримкою місцевого греко-католицького священика Бобика. Саме через них вони розповсюджували антирадянські листівки і журнали. 28 червня 1947 р. у с.Колочава-Лазі було вбито голову сільської ради Маркуса.

Булевар у червні 1947 р. спрямував у Закарпаття в розвідувально-пропагандистський рейд чоту Віщого, яка обійшла Волівський, Свалявський, Іршавський і Хустський округи. В липні Булевар повторив свій рейд, зібравши досить докладну інформацію про становище в Закарпатській області. У серпні Булевар послав групу УПА, яка розповсюджувала антирадянські листівки у Волівському, Свалявському та Іршавському округах – у с.Майдан, Репинне, Річка, Березник, Лисичево, Колочава-Лазі, Колочава-Горб, Негровець і Синевирська Поляна. Тоді ж, у серпні 1947 р., Крайовий Провід ОУН призначив Булеvara і Богдана керівниками Закарпатського окружного Проводу ОУН. Повернувшись наприкінці вересня із Закарпаття в Перегінський район Станіславівської області, Богдан вирушив на зустріч із Булеваром у с.Семичів, де вони домовилися про подальшу роботу на теренах Закарпаття. Однак 1 жовтня 1947 р. Богдан загинув у перестрілці із загоном військ МДБ, а 3 жовтня така ж доля спіткала Булеvara. Були заарештовані всі зв'язкові Богдана в с.Колочава-Лазі. Оточений військами МДБ син Сюгая, не бажаючи здаватися в полон, підірвався на гранаті. Його батько був убитий ще на Галичині разом з Богданом.

Що стосується М.Шимоні, то 28 жовтня 1947 р. його заарештували і при обшуку ніби-то виявили такі листівки націоналістичного характеру, як звернення “Брати червоноармійці-українці” (6 шт.), “До українців Закарпаття” (3 шт.), “До закарпатського народу” (5 шт.) та ін. На першому допиті в Хусті арештованого звинуватили у зв'язках з “оунівськими бандитами” В.І.Сюгаєм та І.П.Сюгаєм. З приводу листівок для обвинувачення М.І.Шимоні було “зібрано” багато фактичного матеріалу, про що свідчать протоколи допитів. У таких випадках повинен бути експертний аналіз листівок та всієї зібраної і доданої до справи літератури, але експертизи цієї літератури не робилося, як і нема тут жодних інших підтверджень, що цю літературу одержав підсудний М.І.Шимоня, крім його власних зізнань. А В.І.Сюгая допитати не було можливості, бо він, як і його батько, були вбиті на той час. Незважаючи на це, кримінальну справу М.І.Шимоні передали на вирішення військового трибуналу військ МВС Закарпатського округу, який 9 лютого 1948 р. засудив його по ст.ст. 54-1а і 54-11 карного кодексу УРСР на 25 років таборів з поразкою в правах на 5 років і конфіскацією майна. На цьому закінчилася діяльність Закарпатського окружного Проводу ОУН, керованого Булеваром і Богданом.

Окрім Крайового Проводу ОУН «Захід-Карпати», націоналістичні організації на Закарпатті створювали за власною ініціативою окремі члени ОУН, які потрапили на територію краю. Так, у 1946-1947 рр. було засновано досить велику підпільну організацію на Тячівщині – «Організація Визволення Закарпатської України», за

справою якої було заарештовано 57 осіб. Організація була заснована членом ОУН Палашиним (псевдо – «Крук»), уродженцем Вигодського району Станіславівської області. Керівний склад ОВЗУ складався, головним чином, із учнів старших класів середніх шкіл. В організацію широко залучалась сільська молодь. ОВЗУ мала свої осередки в Рахівському, Хустському, Виноградівському і Волівському округах. Робилися спроби встановити зв'язки з оунівським підпіллям у Галичині. Однак незабаром Крук був заарештований органами МДБ. 1947 р. було ліквідовано оунівську організацію в Мукачівському кооперативному технікумі.

Саме керівництво МДБ Закарпатської області змушене було визнати той факт, що в 1947 р. рух ОУН-УПА в деяких районах краю порівняно з 1946 р. помітно активізувався завдяки “спробам ОУН західних областей України створити на Закарпатті організоване націоналістичне підпілля”. У цей час діяльність ОУН-УПА розгорталася не лише в гірських, а й також у низинних районах області. Зокрема в Мукачеві, де, незважаючи на невеликий відсоток жителів української національності, ще від 1934 р. діяла ОУН, осередок якої було створено вчителем горожанської школи Бандрівським. Згодом ядро організації перемістилося до торговельної академії, й існувала вона, щоправда з перервами, під назвою “Молодіжна Українська націоналістична організація” в кількості 15 членів. 1947 р. оперативниками МДБ було заарештовано 10 її активних членів. Ця організація планувала ряд замахів на радянських і партійних активістів. Очолював її уродженець Станіславщини, студент мукачівського торговельно-кооперативного технікуму Всеволод Штень.

В 1947 р. продовжували діяти окремі загони УПА. Так, 27 червня 1947 р. повстанці відділу “Журавлі” знищили в с.Лисичеве телефонічну централь та роззброїли двох її працівників, котрі там перебували. У липні цього ж року на території Іршавського округу з'явилася нова боївка ОУН, котра прибула з Дрогобицької області. Очолював її уродженець Сумської області Сергій Кривописин. Органами держбезпеки були заарештовані п'ять членів боївки і дев'ятеро їхніх прихильників із числа місцевих жителів. Тоді ж на Іршавщині було заарештовано 60 осіб. 17 липня 1947 р. в с.Ясіня повстанці наскочили на місцеву сільраду і ліквідували її голову Копанчука – знаного партійця і виступника МДБ. На території Волівського округу 1947 р. діяли загони Буревія і Вишні, які тривалий час тримали в остраху радянські органи влади. У результаті каральних акцій проти цих загонів було заарештовано 49 повстанців та їхніх сим патиків.

Тривала діяльність ОУН-УПА і на Хустщині, де ще живою була героїчна слава захисників Карпатської України. У с.Копашнево діяла група Василя Пригари, яка здійснила п'ять антирадянських акцій. 21 квітня 1947 р. селяни сіл Лоза і Горінчево Хустського округу камінням прогнали зі своїх піль трактористів та представників радянської влади, які намагалися провести оранку піль, призначених під колгоспне господарство, проти волі селян. Переконавшись в антинародній суті більшовицької влади, населення Закарпаття чинило опір встановленню в краї нового режиму. Особливо активно брала в цьому участь молодь. У багатьох округах почали виникати молодіжні групи, метою яких була антикомуністична, антирадянська боротьба. Щоправда, енкаведисти, згодом співробітники МДБ, всіляко намагалися надати найменшому прояву невдоволення існуючою владою якомога серйознішого характеру, а відтак “роздмухати” справу для піднесення власного престижу.

В Ужгородському окрузі протягом 1947 р. існувала націоналістична група, створена Львівським підпіллям ОУН. Ця група, що складалася із селян-середняків с.Доманинці й налічувала п'ять осіб під керівництвом Юрія Чловічка, займалася створенням націоналістичної організації на Ужгородщині. Згідно з твердженням начальника управління МДБ Закарпатської області, члени групи готувалися до

здійснення терористичних актів проти обласного партактиву, зокрема велася підготовка замаху проти секретаря Закарпатського обкому компартії Пінчука. З цієї метою група провадила збір зброї. Оперативники МДБ вистежили і заарештували учасників групи, а Ю.Чловічко загинув під час втечі. У цілому на Ужгородщині в 1947 р. заарештували 64 осіб.

Лише в липні 1947 р. органам держбезпеки вдалося знешкодити районну організацію ОЗВУ на Воловеччині. При цьому було заарештовано десять її учасників, серед них – Федора Лавера, Федора Кураха і Василя Брунцвіка. У цей же час на території Воловеччини діяли й інші націоналістичні формування, зокрема кушовий провід Байдаки, Олег та інші. З останнім був зв'язаний колишній учасник Карпатської Січі, житель с.Завадка Василь Реблан, котрий за дорученням проводу, разом із своїм сином, поширював антирадянські та націоналістичні звернення та відозви. Загальна кількість членів ОУН та їхніх спільників, заарештованих від початку і до кінця вересня 1947 р. на Воловеччині, становила 49 осіб.

Варто зауважити, що дії учасників підпілля ОУН-УПА спрямовувалися не на грабунок, мародерство, не через провокацію чи терор, як це робилося оперативниками МДБ. Діяльність ОУН-УПА була скерована саме на ліквідацію комуністичного режиму та знешкодження його представників. Яскравим свідченням цьому був епізод, що стався наприкінці квітня 1947 р. у Тячівському районі. Відділ Довбуша у складі восьми чоловік, з'явившись із Станіславівщини, на території ліспромгоспу в урочищі Усть-Турбат затримав групу партійних активістів, відібравши в них зброю, цінні речі, одяг. Усього в Закарпатській області 1947 р. місцевими націоналістичними формуваннями, а також загонами ОУН-УПА із сусідніх областей було здійснено 49 антирадянських виступів. Органам влади вдалося знешкодити в 1947 р. сім формувань ОУН-УПА.

Незважаючи на значний розмах каральних дій, рух ОУН-УПА на Закарпатті в 40-х роках не зменшився, а навпаки – лише розгортався. Особливо це було характерним для Воловеччини, Волівщини, Тячівщини, Хустщини, Свалявщини і Рахівщини. 28 липня 1947 р. на засіданні бюро обкому компартії наголошували на незадовільному стані боротьби з “бандитизмом” у Закарпатській області. Причина, на думку партійного керівництва, полягала в послабленні контролю з боку МДБ і МВС.

Взимку 1948 р. у Тячівському районі, поблизу урочища Усть-Турбат, знову з'явилася боївка УПА. Роззброївши охорону, повстанці зліквідували базу лісорубів, котра використовувалася владою для лісозаготівель. Особливим виявом відваги вояків УПА було те, що вони самі зателефонували в с.Усть-Чорну до штабу “стрибків” та заявили про свою акцію. Учасники підпілля та УПА з місцевого населення влаштовувалися на роботу в різні державні установи, в тому числі – міліцію, щоб завчасно виявляти плани та наміри влади. Вночі вони, озброївшись, виходили на бойові завдання. Особливо такі випадки мали масовий характер у період організації колгоспів.

Намагаючись створити видимість активної боротьби з українськими націоналістами, органи держбезпеки займалися відвертим фабрикуванням судових справ. Однією з таких справ була “справа” студентів Ужгородського державного університету Костянтина Дзуровчика, Михайла Фізера, Василя Неверкла та Арсена Бабиченка. Їх було заарештовано в березні 1948 р. за звинуваченням у підготовці замаху на першого секретаря ЦК КП(б)У Микиту Хрущова. У січні 1949 р. студентів засудили до 10 років виправно-трудова робіт. У вирокі, зокрема, констатувалося, що вони покарані “за зраду батьківщини, участь у антирадянській підпільній організації ОУН, обговоренні питань щодо здійснення і поширення антирадянської літератури”. Арсена Бабиченка було засуджено до 25 років позбавлення волі.

Найпідступнішим методом, який широко практикувався репресивним апаратом радянської імперії в боротьбі з національно-визвольним рухом українського народу,

було створення та використання так званих груп спеціального призначення НКВС-МДБ, що діяли під виглядом національних формувань УПА, а потім під виглядом боївок СБ ОУН (служба безпеки ОУН) упродовж 1944-1953 рр., при кожному районному відділенні НКВС-МДБ. Метою створення та діяльності провокативно-розвідувальних груп було проведення широкої агентурної роботи із виявлення чільних провідників ОУН, командування УПА, їх фізичного знищення, проникнення у структури Центрального Проводу ОУН, організація політичних провокацій та вбивств мирного населення під виглядом ОУН-УПА для компрометації національно-визвольної боротьби українського народу та спалювання самої ідеї незалежної України; нацьковування різних верств українського населення одну на одну, сіяння ворожнечі, протиставлення Західної і Східної України.

Провокативні групи НКВС-МДБ функціонували у всіх областях Західної України, завдаючи великої шкоди визвольному рухові ОУН-УПА. Іноді між ними та органами МДБ виникала навіть конфронтація, оскільки провокативна діяльність МДБ надзвичайно ускладнювала криміногенну ситуацію: важко було встановити – хто ж убиває та грабує населення? Чи це дії окремих кримінальних злочинців, чи спланована діяльність груп спеціального призначення? Так, зокрема, група агентів-бойовиків Хустського окружного відділу МДБ Закарпатської області у складі Михайла Антоня, Пилипа Антоня, Петра Лемка, Василя Тегзи під керівництвом Кармелюка протягом 1948 р. на території округу під маскою ОУН здійснила 13 збройних пограбувань. Зброю вони одержали в Хустському відділенні МДБ.

Уродженець с.Скотарське Воловецького округу Василь Ігнась так розповідав про свій арешт: “У 1947 р. мене агітували стати в районі прокурором. Я відмовився. Та робота була не для мене, особливо в ті часи... 1 квітня 1949 р. увечорі прийшли два енкаведисти і зробили в моєму домі обшук. Перекинули все, особливо в моїй невеличкій бібліотеці. Я був спокійний, бо знав, що у мене нічого нема. Нічого не знайшли. Того ж вечора забрали мене в район у Міжгірську тюрму. Важко все описувати, але й забути не можна. Відірвали мене від дорогої рідні – дружини і двох маленьких діток. Слідство проводили 6 діб. Потім перевели в обласну тюрму в Ужгород. Перед тим, як завести в камеру, забрали золоту обручку. Розпочали все знову. Слідчий Васютинський часто викликав на допит вночі. Такими “гуманними” були методи слідства. Від слідчого завжди несло перегаром. Не соромився вживати брутальну лайку та нецензурщину, що у спілкуванні тих людей вважалося нормальним явищем. Розтягали слідство аж на два місяці. Не було ніяких доказів. Потім ще зробили вдома обшук і ніби-то в моїй бібліотеці знайшли антирадянську літературу, листівки. На слідстві я попросив, щоб мені показали ті книги і листівки. Не показали. Слідчий записав у протокол те, що хотів. Я відмовився підписувати протокол. Мою бібліотеку забрали в район, там книги порозкидали по коридорах і кабінетах НКВД. Відбувся більшовицький суд (трійка). Від адвоката я відмовився. Почував себе невинним. 29 червня 1949 р. оголосили вирок – 25 років. То був стандарт”.

Вельми символічним є те, що проти радянської влади на Закарпатті виступали не лише українці, а також і румуни. Перший вияв їх спротиву було зафіксовано 26 березня 1946 р., коли у розташованій на території с.Передня Апша (Середнє Водяне) Рахівського району група робітників хімічного заводу з метою заготівлі деревини придбала ліс. Румунське населення цього села перешкодило цьому, вигнавши робітників і кількох із них поранивши. 4 серпня 1947 р. при виїзді з Діброви група заможних селян вбила голову сільської ради Івана Черничка, а також голову колгоспу ім. Л.Кагановича, організованого в цьому селі у липні 1947 р. Саме насильницька колективізація, котра активно провадилася в Закарпатській області 1947 р., розвіяла всі залишки симпатії у румунського населення до радянської влади як “визволительки” від

угорських гортистів. Більшість заможних румунських селян і середняків негативно почали ставитися до нововведень “визволителів”. А щоб не потрапити до тюрми чи Сибіру, люди стали переховуватися в навколишніх лісах. У березні 1949 р. таким же чином потрапив до лісу уродженець Середньої Апші Георгій Гузо зі своєю сім'єю. Щоб не потрапити до рук оперативників МДБ, двадцятип'ятирічний Г.Гузо подався далі від рідного села – у верхньоводянські хащі, де зустрівся з такими ж втікачами із с.Водиця – братами Юрієм та Дмитром Романюками. Ті вже мали зв'язки з галицькими повстанцями, котрі часто навідувалися в довколишні села та присілок Плаюц. До такої бойової групи і пристав Г.Гузо. У лавах УПА Георгій Гузо воював з більшовиками переважно на Прикарпатті до весни 1951 р., маючи псевдо “Бубі”. Був заарештований і в грудні 1951 р. військовим трибуналом засуджений до 25 років каторги і 5 років позбавлення прав.

У період 1947-1949 рр. значного розмаху набрав рух ОУН-УПА на Волівщині. Значний відсоток учасників руху становили саме уродженці цього терену. Зокрема, активно діяли бойовики “Бойки”, “Гайдамаки” та ін. Відчуваючи невідкладну потребу зміцнити націоналістичне підпілля на Закарпатті, Провід ОУН скерував туди для праці своїх особливо досвідчених борців. До таких людей належали вже згадуваний Богдан (він же “Ворон”, “Голуб”, “Левко”) і Михайло Соболяк (“Вуйко”, “Киданець”). Активну участь у повстанському русі на Волівщині брали члени родини Славуніків із с.Новоселиця. Першим до УПА 1947 р. пристав Іван Славунік (псевдо – “Тарас”). Повстанці мали самі собі здобувати провіант, зокрема реквізуючи продукти радянських крамниць. Після однієї такої акції у Верхньому Бистрому оперативники МДБ натрапили на слід Тараса. Відтак були заарештовані його батько Федір та брат Михайло. На початку березня 1939 р. Тарас перебував у криївці свого брата Михайла Славуніка (псевдо – “Гайдамака”). Боївка містилася в урочищі Руди, поблизу с.Ялинкувате Сколівського району. Її очолював Бойко із с.Волосянка. Згодом Гайдамака очолив іншу боївку, до якої також увійшли Тарас та Мазепа (Іван Клованич). У квітні 1949 р. Тарас, прийшовши до своєї домівки у с.Новоселиця, зненацька був зупинений “стрибками” з оперуповноваженим села старшим лейтенантом МДБ Журавльовим на чолі. Тарас застрелив Журавльова, однак був схоплений і етапований до Ужгорода. Михайло Славунік (“Гайдамака”) в цей час ще перебував у криївці, а наприкінці квітня 1949 р. віз з'явився до своєї сестри Ганни Криванич. Тут його і заарештували. На початку липня 1949 р. рішенням ужгородського суду Славуніків було засуджено до 25 років каторги з позбавленням цивільних прав та конфіскацією майна. Від весни 1949 р. передбачалося значне посилення політико-пропагандистської роботи у Волівському, Воловецькому і Хустському районах. Однак 2 лютого 1949 р. вдсятеро чисельніші сили військ МДБ напали на криївку Волівського районного Проводу ОУН, на чолі якої стояв Михайло Кирейто. В результаті жорстокого тригодинного бою біля с.Верхня Рожанка, теперішнього Славського району, провідник і всі його вісім побратимів загинули. Серед останніх був і закарпатець Боржава.

Слід також назвати цілу низку уродженців Сколівського району, які брали участь у визвольному русі на Закарпатті. Зокрема, це Калина Будаїчик (1927-1950), Юрій Пищальник-Біс (1925-1946), Олекса Сорока-Високий (1924-1949), Володимир Цюцик-Завзятий (1925-1948), Юрій Качур (1917-1946), Гнат Мартинів (1915-1947), Осип Чулевич-Грім (1911-1945), Андрій Кожан (? – 1945), Михайло Кирейто (1916-1949), Степан Кирейто-Стефко (1927-1949), Іван Бутковський-Гуцул (1910-1967), Кароль Штанглявер-Хмара (1916-1944), Василь Кравців (1910-1941), Михайло Кукицяк (1914-1939), Юрій Гирич (1909-1939), Микола Йосифович (1924 - ?), Михайло Телегій-Запорожець-Жолудь (1920-1949), Андрій Луцик-Дунай (1925-1949) та інші.

У 1949 р. поблизу с.Гукливе на Воловеччині боївка ОУН вчинила замах на одного з районних керівників Воловецького району Терелю. Останній разом зі своєю охороною повертався з Гукливого, де напередодні зорганізувався колгосп. Під час бою Терелю було поранено. У серпні 1949 р. в Мукачівському районі створилася молодіжна організація, яку очолив Михайло Куруц, а її секретарем був Михайло Плеша. До неї належали близько десятеро осіб – учнів 10-го класу Мукачівської вечірньої школи (Іван Меденцій, Василь Андрусь, Василь Куруц, Михайло Горват, Михайло Сигаревич та ін.). Серед основних завдань організації були: залучення до діяльності організації нових членів, поширення антирадянських листівок, здійснення диверсійних актів у колгоспах, придбання зброї тощо. Організація досить активно діяла на теренах Мукачівського та Іршавського районів. У результаті викриття організації 1950 р. розпочалося слідство, в ході якого було встановлено, що причиною створення “Спілки визволення Закарпаття” (таку назву вигадали слідчі. – Авт.) стали факти негативного ставлення населення краю до проведення колективізації. Попри всі старання, слідчим так і не вдалося довести, що ця організація тісно співпрацювала з ОУН. Незважаючи на це, всіх членів “Спілки” було засуджено до смертної кари, яку потім замінили 20 роками ув’язнення [356, С. 10].

Слід зауважити, що в другій половині 40-х – на початку 50-х рр. у Закарпатті існував цілий ряд молодіжних антирадянських організацій. Щоправда, деякі з них були штучно створені в кабінетах МДБ, а деяким інкримінували вигадані обвинувачення. Одним із найяскравіших прикладів жорстокого придушення сталінсько-беріївськими прислужниками будь-якого прояву вільнодумства чи невдоволення стала трагічна доля окремих учасників молодіжної організації “Воля”, яка існувала з кінця 1949 до початку 1950 рр. у с.Великі Лучки на Мукачівщині. Спочатку ця організація мала назву “Зірка” і об’єднувала кількох дівчат, учениць 9-го класу місцевої середньої школи, які з релігійних мотивів не бажали вступати в комсомол. Згодом, у грудні 1949 р., дівчата залучили до своєї групи хлопців-однокласників. Саме тоді організація отримала назву “Воля”, і її кількість уже сягала понад десяток учасників. Головою обрали Юрія Хому, а секретарем Ганну Козар. Завдання організації були наступними: залучення молоді та збільшення складу організації, поширення антирадянських листівок і лозунгів серед населення, збір грошей для потреб організації, терористичні акти проти комуністичних активістів села, підпалювання колгоспного врожаю і майна.

Слідчий держбезпеки ці завдання учнів середньої школи підніс до загальнодержавного рівня, стверджуючи, що антирадянська молодіжна організація мала за мету “боротьбу проти радянської влади за створення самостійної України”, хоч про самостійну Україну ніде й мови не було. Однак діяльність “Волі” обмежувалася лише написанням її учасниками, зокрема дівчатами, віршів антирадянського змісту, а також поширенням листівок. Незважаючи на це, згідно з вироком військового трибуналу прикордонних військ МВС Закарпатської області від 27-28 березня 1950 р. троє провідних членів організації Ю.Хома, В.Липей та Ю.Рубіш були засуджені до 25 років виправно-трудова робіт з позбавленням прав на 5 років.

В 1948-1952 рр. діяла підпільна група ОУН-УПА в Рахівському районі. Вона була організована Іваном Михайлинюком (Мигалинюк, поручник Малий) у травні 1948 р. До її складу входили Андрій Скрипка, Олена Коперльос, Андрій Грицак, Василь Скрипка, Михайло Тафійчук, Михайло Молдован, Михайло Швидюк, Іван Нирон та інші. На особливу увагу заслуговує особа керівника цієї групи – колишнього окружного команданта ОНОКС, члена Проводу ОУН І.Михайлинюка. Органи держбезпеки тривалий час безуспішно його вистежували, неодноразово підсиляли до його групи своїх агентів, проте патріоти продовжували боротьбу до 25 жовтня 1952 р.

На початку 1950 р. у с.Ключарки поблизу Мукачева органами держбезпеки було викрито ще одну антирадянську групу, до якої належали Йосип Химинець, Йосип Чорі,

Тоні Тайпс та ін. Перший з них був засуджений до смертної кари, яку замінили 20 роками ув'язнення. Інші учасники також отримали чималі строки тюрми і каторги. Доречно також згадати свідчення Михайла Плеші щодо багатьох закарпатців, котрих він зустрічав у таборах та на засланні. Багато з них були засуджені за фіктивними справами. Органами держбезпеки з провокативною метою створювалися загони молоді. Робилося це через підставних осіб немовби для боротьби з існуючою владою. Невдовзі всі учасники цих загонів виявилися під арештом.

Незважаючи ні на що, закарпатці продовжували боротьбу проти радянського режиму. У 1952 р. в Мукачеві виникла ще одна така група. Серед її учасників були Юрій Чорі, Петро Францух та старший лейтенант запасу, фінансист за фахом Михайло Русинко. Однак, невдовзі її також було викрито, а учасників засуджено. У цей же період оперативникам МДБ вдалося вистежити і заарештувати колишнього січовика, бійця УПА, уродженця с.Ясіня Михайла Жураківського. Ще в 1956 р. на території Воловецького району, поблизу гори Вича, діяла боївка УПА, до складу якої входили кілька вихідців із Галичини, а також місцеві жителі, зокрема уродженець с.Рекіти Криванич.

Необхідно зазначити, що вихідці із Закарпаття діяли також на теренах Великої України. Так, 4 листопада 1943 р. в бою з радянськими військами під с.Ангелівкою (Костопільщина) поліг активний член ОУН, референт пропаганди при Політично-Пропагандивному Крайовому Центрі, уродженець Іршави Антін Тучак (Крук, Гуня, Гайдамака, Антін Скеля). В 1943 р. на Галичині активну участь в УПА брав хорунжий Лепей, закарпатець за походженням. Спочатку він був курінним стрілецької школи "Чорні чорти", яка дислокувалася в Чорному лісі. На цих же теренах зафіксовано участь у повстанському русі закарпатця Воробця, який був чотовим у курені Різуна. Навесні 1945 р. в Чорному лісі перебував з кількома бойовиками Климпуш-Лопата. Командиром Станіславівської воєнної округи УПА "Говерля" в 1944 р. був Іван Бутковський (псевдо – "Гуцул").

Окремо слід відзначити Івана Кедюлича – працівника Головного військового штабу УПА, уродженця Перечина. Попрацювавши кілька років у підпіллі ОУН на Східній та Західній Україні, він загинув героїчною смертю в бою з оперативниками МДБ (ймовірно, на Бережанщині, або на Сколівщині). Ось що писав про смерть І.Кедюлича Кость Гіммельрайх (псевдо – "Шелест") в листі до його сестри: "Здавши підпорядкований мені полк, я з групою мого штабу пішов в село Лисець, звідки ми мали вирушати. У цьому селі тоді квартирував Іван у якійсь криївці. Він мені запропонував провести цю останню ніч в тій його криївці, що колись належала Шухевичу. Я не погодився і відмовився, мотивуючи це тим, що про ту крийвку можуть червоні знати. Не дивлячись на всі мої аргументи, Іван пішов ночувати туди, а я пішов в ліс з місцевою боївкою. Та боївка привела мене на якісь стіжки сіна. Стіжки виявилися досить пом'ятими, бо там та боївка ночувала не один раз. То ж я відмовився ночувати на тих стіжках, і наказав моїм стрільцям розташуватися в чагарниках на горі. О 3-ій годині ранку по наших стіжках ворогом був відкритий кулеметний вогонь, а з лісу, де була Іванова криївка, чулися вибухи гранат, де Іван з його джури Шугайстром були забиті. Село Лисець було переповнено військами НКВД. Труп забитих лежали на подвір'ї одної з садиб. Три дні я кружляв навколо села Лисець, аж поки особисто не заповз на те подвір'я, де лежали забиті і не переконався, що то були трупи вашого брата Івана і його джури Шугайстра. Ось вам коротко обставини смерті вашого брата".

Чи не найяскравішою постаттю серед закарпатців – учасників повстанської боротьби, був шеф штабу 6-го округу УПА "Сян", провідник куреня "Залізник" і відділу терену "Бастіон", а також куреня "Рен" Іван Шпонтанк (псевдо – "Залізник"). Він народився 12 серпня 1919 р. в с.Вовкове Ужгородського округу в багатодітній

селянській сім'ї. Після закінчення народної школи в рідному селі, навчався в сільськогосподарській школі в м. Михайлівці (Словачина) та Ужгородській учительській семінарії. Член товариств "Пласт", "Просвіта" та "Учительська Громада". Наприкінці 30-х рр. учителював у с. Колочава-Лазі. Член ОУН з 1938 р., а під час Карпатської України – поручник Карпатської Січі. Після окупації Закарпаття угорськими військами емігрував до Словачини, а потім Німеччини. В 1941 р. І.Шпонтак був заарештований гестапо за антинімецьку агітацію, але втік з Берлінської тюрми. Закінчивши військову підготовку на курсах ОУН в Берліні, за наказом ПУНУ направлений комендантом української поліції в м. Сянок.

Після проголошення Акту 30 червня 1941 р. про відновлення української державності І.Шпонтака знову заарештувало гестапо і приговорило до смертної кари. При допомозі ОУН був звільнений, а в 1942 р. вступив до УПА і брав участь у численних акціях проти радянських та польських партизанів. І.Шпонтак організував курінь УПА (квітень 1944 р.), який діяв на території від м. Угнів (Львівська область) по річку Сян. В березні 1945 р. його призначено командиром тактичного відтинку УПА "Бастіон", одночасно доручено виконувати функції шефа 6-ї Воєнної Округи УПА "Сян". Протягом 1944-1947 рр. І.Шпонтак діяв під багатьма псевдонімами ("Залізник", "Сум", "Остап", "Дубровник", "25"). Підрозділи УПА, очолювані І.Шпонтакком, діяли на території Польщі, ведучи кровопролитні бої проти радянських і польських військ, перешкоджуючи проведенню операції "Вісла". 7 серпня 1947 р. йому вдалося успішно перейти польський кордон, щоб добратися через Словачину на Захід. Влітку 1959 р. чехословацькою поліцією І.Шпонтак був заарештований і переданий польським органам безпеки. Польським судом в Перемишлі засуджений до смертної кари через повішення, яка була замінена довічним ув'язненням (8 березня 1961 р.). Після активізації громадського руху на захист І.Шпонтака йому було замінено вирок на 25 років ув'язнення (26 листопада 1970 р.). Відсидівши 23 роки і 4 місяці в польській в'язниці, Іван Шпонтак 4 листопада 1981 р. був звільнений, а на початку 1982 р. повернувся до рідних у с. Великі Капушани. Помер у лікарні в м. Кошице, де і похований. Досить помітною була також постать іншого командира УПА, уродженця Закарпаття, Шлюсаря (1921-1949). Будучи ад'ютантом Кліма Савура, добре володіючи угорською та німецькою мовами, він брав участь у переговорах УПА з угорським військом на Волині. Загинув у бою з військами МДБ наприкінці 1949 р.

Отже, з поразкою Карпатської України не припинили свою діяльність ряд підпільних організацій краю. Вони, перш за все, оунівського спрямування, продовжували свої контакти з підпільними центрами Галичини. Після закінчення радянсько-німецької війни зміцніла УПА, яка виникла в 1942 р. Її діяльність була спрямована на те, щоб перешкодити встановленню тоталітарного режиму. Загони УПА контролювали значні території Західної України, зберігаючи велику боєздатність. Активізували вони також свою роботу на теренах Закарпаття. Тут вони мали надійні бази, явочні квартири і послідовних націоналістів в особі Дмитра Бандусяка, Михайла Габовди та багатьох інших. Наведені вище документи свідчать, що з боку місцевих патріотів УПА отримувало постійну підтримку. Отже, не витримує жодної критики один з міфів радянської історіографії, що в Закарпатті руху ОУН-УПА не було. Наприкінці 40-х років загони УПА і підпілля ОУН зосередили свої сили, як правило, на пропагандистській роботі та акціях саботажу. Хоча, треба відзначити, що бойовиками УПА було проведено ряд бойових операцій та терористичних акцій, спрямованих на ліквідацію партактиву області. Під впливом УПА на Закарпатті виникають десятки підпільних організацій, окремі з яких діяли самостійно. Проте, чимало гучних справ проти українських "буржуазних націоналістів" в Закарпатті були надуманими і штучними. Вони нерідко виникали в кабінетах оперативників МДБ. Умови діяльності

загонів УПА ставали неймовірно складними. УПА зазнала важких втрат у боротьбі з німецьким фашизмом і радянським більшовизмом. Непоправною втратою стала загибель 5 березня 1950 р. командувача УПА Романа Шухевича (генерала Тараса Чупринки), після чого боротьба пішла на спад. Однак, незважаючи на такі несприятливі чинники, боротьба УПА тривала аж до середини 50-х років. Закарпаття в цьому відношенні не було винятком.

ІВАН КОРШИНСЬКИЙ: ВІД ПІДПІЛЬНИКА ДО НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ

Він ще юнаком взяв активну участь у підпільному русі опору, який не хотів змиритися із запровадженням на його рідному Закарпатті більшовицького тоталітаризму. Самоусвідомивши себе переконаним українцем ще в чася Карпатської України, він у другій половині 40-х років перетерпів нелюдські знущання та поневіряння за свої політичні уподобання. Однак, попри все, вистояв... У цьому невеличкому нарисі мова йтиме про відомого закарпатського хірурга, кандидата медичних наук, доцента Ужгородського університету, народного депутата України ІІ скликання, багаторічного в'язня сталінсько-беріївських таборів і одного з керівників Закарпатської крайової організації політв'язнів і репресованих Івана Юрійовича Коршинського. Герой нашого нарису – людина з легенди, яка ніколи не діяла всупереч своїй совісті. Він відноситься до когорти героїв, яких шанобливо називають „в'язнями сумління”...

Іван Юрійович Коршинський народився 5 червня 1928 р. в с. Буштині Тячівського району Закарпатської області в селянській родині. Дитячі роки нашого героя співпали з величними подіями в житті закарпатських українців, адже наприкінці 30-х років Августин Волошин проголосив незалежність Карпато-Української держави. Ця подія не могла не вплинути на молодого хлопця.

Серед тих, хто самовіддано і беззастережно утверджував і боровся за рідну державу в 1938-1939 рр. був 22-річний вчитель народної школи в Буштині Дмитро Маслок. „Мені пощастило зблизька пізнати Д.Маснюка не лише тому, що батьки наші були сусідами, - пригадував І.Коршинський, - а й як талановитого педагога, котрий тоді вів наш 5-й клас у народній школі... Буштино процес українізації зустріло з великим піднесенням. У школах впроваджена була українська літературна мова, чому активно сприяв молодий директор школи В.Лях. Працював драматичний гурток, який готував цікаві патріотичні програми до різних свят, посилила свою діяльність молодіжна організація „Пласт”. У процесі навчання неабияка увага приділялась вивченню історії нашого краю, історії України-Руси. Завдяки нашому вчителеві був створений учнівський кооператив, де можна було придбати майже все необхідне для навчального процесу, а керували кооперативом самі учні. На крамницях, школах, установах села появились українські вивіски.

Щовечора в центрі села збиралося чимало людей, переважно молоді, обговорювали всі насущні події. Час від часу приїздив до нас із Хуста – тодішньої столиці Карпатської України – хтось із керівників уряду... Пригадується і одне віче на площі серед села, на так званій толоці, де зійшлося майже все село. Перед великою ватрою, яка освічувала все навколо, з палкими промовама виступали активісти села. У кожному виступі звучали патріотичні заклики на підтримку Карпатської України... Мітинг супроводжувався патріотичними піснями, а на початку і в кінці звучали гімн „Ще не вмерла Україна” і молитва „Боже єдиний”.